

# HVEM EIER LANDSKAPET?

Landskapet er en verdifull, men sårbar fellesressurs. Næringsinteresser, grunneiere og myndigheter påvirker landskapet, ofte på en irreversibel måte. Intakte landskap blir stadig sjeldnere. Bare vern etter naturmangfoldloven sikrer i dag landskapsverdiene, men det gjenstår å verne representative og sjeldne landskapstyper på en systematisk måte over hele landet. Utenom verneområdene er det behov for en bevisst landskapspolitikk der intensjonene i den europeiske landskapskonvensjonen, plan- og bygningsloven og naturmangfoldloven etterlevs. Kanskje trengs en egen landskapslov.

Dagens vindkraftplaner omtales spesielt i artikkelen.

For aldri før har noe teknisk inngrep endret norsk landskap så raskt over så store arealer som dagens vindmølleplaner. Og dette skjer på en helt unødvendig måte fordi tilsvarende energi kunne vært skaffet til veie både billigere og enklere gjennom effektivisering og sparing.

**Sigmund Hågvær** er biolog og professor emeritus i natur- og miljøvern, Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU) på Ås. Han har tidligere arbeidet ved Universitetet i Oslo, Miljøverndepartementet og Skogforsk. Forfatteren vil takke Miljødirektoratet for verdifull informasjon, Ole Åsheim i avisen Nordlys for flyfoto, samt Helge Karlsen og Ragnhild Sandøy i Naturvernforbundet Troms for hhv. visualisering av vindturbiner i landskapet og for god hjelp med diverse informasjon og illustrasjoner.

*Av Sigmund Hågvær*

Det norske landskapet er en viktig del av vår identitet. Før vi slet oss løs fra Sverige i 1905, hadde vi bygget opp vår nasjonale selvfølelse kraftig i løpet av siste halvdel av 1800-tallet. Visst var Frithjof Nansen viktig i den sammenheng, men det norske landskapsmaleriet ga et vesentlig bidrag.

Norske landskapsbilder fra den tiden voktes i dag som nasjonale ikoner. Høytidelig henger de til skue i selveste Nasjonalgalleriet. To av de mest majestetiske landskapsbildene er «Brudeferden i Hardanger» av A. Tidemand og H. Gude (1848) og J. C. Dahls «Stugunøset» fra 1851, med villrein i et dramatisk fjell-landskap. På en av de mest synlige plassene møter vi August Cappelens «Utdøende urskog» fra 1852. Vi finner også Lars Hertervigs «Gamle furu-

trær» fra 1865, og ikke minst Norges nasjonal-maleri: «Vinternatt i Rondane», malt i 1911–14 av Harald Sohlberg.

Dersom du berører et av disse ikonene, går alarmen. Og skades et bilde, straffes du hardt. Men hva med originalene – hva med norsk natur selv? Harald Sohlbergs motiv er heldigvis reddet som en del av Rondane nasjonalpark. Men når selveste regjeringen begynner å ødelegge original-landskapet i Hardanger med sine monstremaster, straffes bare dem som fortvilet forsøker å stoppe vandaliseringen av landskapet. Og regjeringen nektet å utrede et alternativ som gikk på omfattende energisparing, hvor inngrepene kunne blitt unødvendige.

Det er ikke bare i Norge at landskapet har sam-lende verdi. Da USA begynte å ta form som et felles-skap, var det vanskelig å finne en felles identitet. Innvandrerne kom fra ulike land med ulike kulturer, tradisjoner og religioner. Men de hadde én ting felles: naturen. Og i 1872 ble verdens første nasjonalpark, Yellowstone, etablert som et samlende nasjonalt ikon. Et landskap er en felles verdi som alle fritt kan nyte, oppleve og utforske. Et tapt land-skap er et felles tap.

## **Naturødeleggende vindkraft: Om stedstap og sorg**

Det norske landskapet er i dag utsatt for et massivt angrep på grunn av såkalte «grønne sertifikater». Ikke bare ødelegges mange av småvassdragene som vi trodde vernet seg selv, men digre vindkraftanlegg vil prege landskap og horisonter over store arealer. Konflikten er mange. På Smøla er 50 havørn hittil kollisjonsdrep av møllevingene – en art vi har et internasjonalt ansvar for. Fra Danmark meldes at lavfrekvent møllestøy oppleves som en plage i en radius av opp til to kilometer, og en fjerdedel av vårt naboland i sør er nå støybelagt av møllene.

Det tredje hovedproblemet er selvsagt raseringen av natur. Naturinngrepene på anleggsstedet er svære: Ikke bare selve møllene, men et omfattende veisystem som skal tåle store og tunge transportere, samt ledningstraseer og andre sår. Om vinteren er iskasting fra vingene farlig. Og hva med landskapet – landskapet i stort perspektiv? Det planlegges norske vindmøller hvor de roterende vingene rager



**Figur 1:** Norges nasjonalmaleri viser et landskap: Vinternatt i Rondane av Harald Sohlberg. Flere varianter ble malt i perioden 1901–1924. Denne ble til mellom 1911 og 1914. (Foto: Nasjonalmuseet)

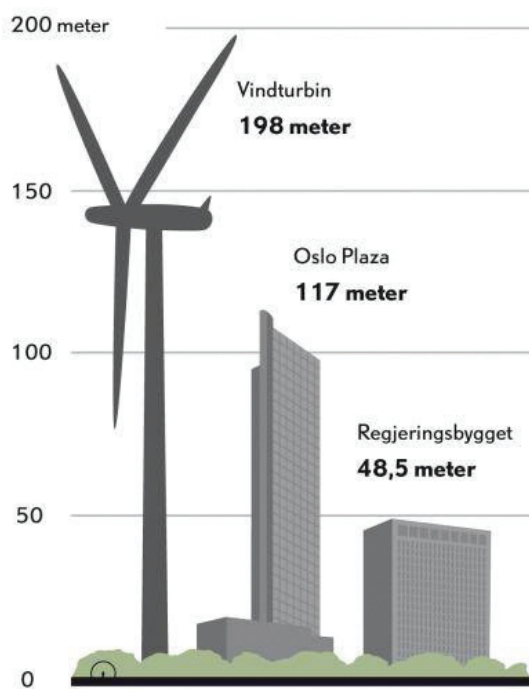
hele 200 m opp over åskammen. Det er fire ganger høyere enn Regjeringsbygget og nesten dobbelt så høyt som Hotel Plaza i Oslo (se figur 3). Da endres landskapets karakter fullstendig over svære områder. Og rotasjonsbevegelsene trekker blikket til seg på kilometers avstand. I skumringen begynner de høye tårnene å blinke rødt, så flyene skal se dem. Hva gjør det så med oss at det gamle, kjente landskapet går tapt?

Landskapet er viktig for oss. Både fastboende og hytteeiere fortviler over at det landskapet som i årevis har gitt dem sjelero blir endret til et inn-greps-landskap med digre, roterende tekniske installasjoner. Og med knust natur der møllene er plantet. Disse føler sorg. Man hører uttalelser om at det ikke lenger er stas å dra på hytta. Møllestøyen kommer i tillegg, dag som natt. Prisene på eiendommer slike steder synker. Folk som har kjøpt tomt like før et vindkraftselskap kastet sine øyne på en «ubrukt synsrand», føler seg lurt. Eller det er folk som får møllene plassert i hjemstedet der de bor –

**Figur 2:** DNT's fremstilling av monstermaster i Hardanger (Fjell og vidde, februar 2007). Myndighetene vokter maleriet «Brudeferden i Hardanger», men fjernet og betela dem som prøvde å redde originalen.



**Figur 3:** Forstår vi egentlig hvor høye 200 meters vindmøller er?



i landskapet som er deres rekreasjonsressurs. Det hender voksne mennesker gråter.

«Men alle skal komme til orde i høringen», sier utbyggerne. Og ja, det er høringer. Men det er ingen steder hvor man kan krysse av for sorg. Eller frykt for sorg.

I samfunnet ellers tas sorgreaksjoner på alvor. Men sorgen over et tapt landskap – hva skal den hete? Jo, psykologene har allerede et navn: *stedstap*. Man mister et sted man er glad i. Og de har ett

**Figur 4:** Skogslandskapet som ga sjelero er endret til et støvende industrilandskap. (Illustrasjonsbilde: SWECO)



begrep til: tap av *eksistensverdi* – gleden ved å vite at landskapet eksisterer og ligger der til vår disposisjon, går tapt (se figur 5).

Naturen gir oss livskvalitet gjennom gode opplevelser. Men når psykologer og forskere ber folk om å beskrive disse verdiene, strekker ikke begrepsapparatet til. Mange tyr i sin nød til begreper som hellig, katedral eller tempel, selv om de ikke er religiøse. Naturopplevelser er minst like vanskelig å formidle som musikkopplevelser. Skulle vi da helt overlate til psykologene å finne ut av det? Nei, de som har størst kompetanse er de som har opplevd stedstapet. De som er påført sorg. La oss gå inn i denne sorgen og forsøke å lese den. For det er en innholdsrik sorg.

For det første mister man verdier. Verdifull rekreasjonsverdi er tapt fordi man ikke lenger kan hente rike naturopplevelser. Det betyr også at forventningsgleden forut for turen, og «ettergleden» faller bort, når stedstapet er en realitet. Eksistensverdien er erstattet av en tapsopplevelse. Vårt grunnleggende behov for tilhørighet er også skadet, for landskapet bidrar til å definere vår identitet. Det kjennes tungt å miste «*min skog*», «*mitt stille fiskevann*», «*min bekk*» eller «*mitt fjell*». Dessuten svekkes vår felles tilhørighet i bygda. Ikke få bygdesanger priser hjembygda landskap, som en felles identitet.

For det andre er tapet av disse verdiene irreversibelt. Det smerter mer enn tap som kan erstattes – som tap av pass eller kredittkort.

For det tredje oppleves tapet som unødvendig. Man er påført en sorg som ville vært unngått dersom energisparing var blitt gjennomført i stedet. For det er fullt mulig å klare oss med dagens utbygginger av strømproduksjon dersom vi i stedet bruker milliardene til oppgradering av eksisterende kraftverk, og til å satse på en fremtid der energisparing og effektivisering er hovedfokus. Dette ville gi en masse kreative muligheter, samt arbeidsplasser. Fremtidssamfunnet vil helt sikkert være energigjerrig. Våre politikere velger i stedet «business as usual». Den totale energibruken i Norge skal økes kraftig. Vi skal fortsette å sløse. Og vi skal på kort tid bygge ned mye fin norsk natur. Dette er ikke bærekraftig politikk. Den er miljøfiendtlig, landskapsfiendtlig, fremtidsfiendtlig og menneskefiendtlig.

Totalopplevelsen blir gjerne en cocktail av avmakt og sinne. Det er en slitsom kombinasjon å holde ved like. En opplevelse av at staten driver miljøkriminalitet gjennom respektløse overgrep på naturverdier kan trigge det som er siste utvei: sivil ulydighet.

Mon tro hvordan det er å være naturinteressert saksbehandler i NVE eller i en kommune, og å være nødt til å signere utbyggingsplaner som man i sitt



**Figur 5:** Barndommens dal – og fremskrittets omforming. (Tegning: Roy Nordbakke)

hjerter er imot? En pliktoppfyllende kommunebyråkrat sa det slik: «Det er ikke lenger stas å jakte elg når vi må gå på seks meter brede veier der hvor det før var ordentlig natur». For naturopplevelsen er en del av jaktopplevelsen.

Levesteder til truede arter har en viss respekt og beskyttelse i vind- og vannkraftsaker. Men hva med truede naturopplevelser? Hverken for sorg eller truede naturopplevelser finnes det noe sted i skjemaene hvor dette kan tas hensyn til. Og verdier som hverken blir definert, formidlet eller respektert, blir heller ikke lagt i vekstskålene.

### Lokalsamfunnets kamp mot naturødeleggende vindkraft.

I Troms har naturvernere, turistnæring og lokalbefolkning i årevis slått mot gigantiske vindkraftplaner. For eksempel er hele 350 vindturbiner planlagt i et vakkert kystlandskap som lenge har vært en turistattraksjon (se figur 7). Fakken vindkraftanlegg på Kvitnesheiene, Vanna i Troms, er allerede utbygget, til tross for at Fakken og Nord-Fugløya har hatt status som nasjonale landskapsikon (se figur 8).

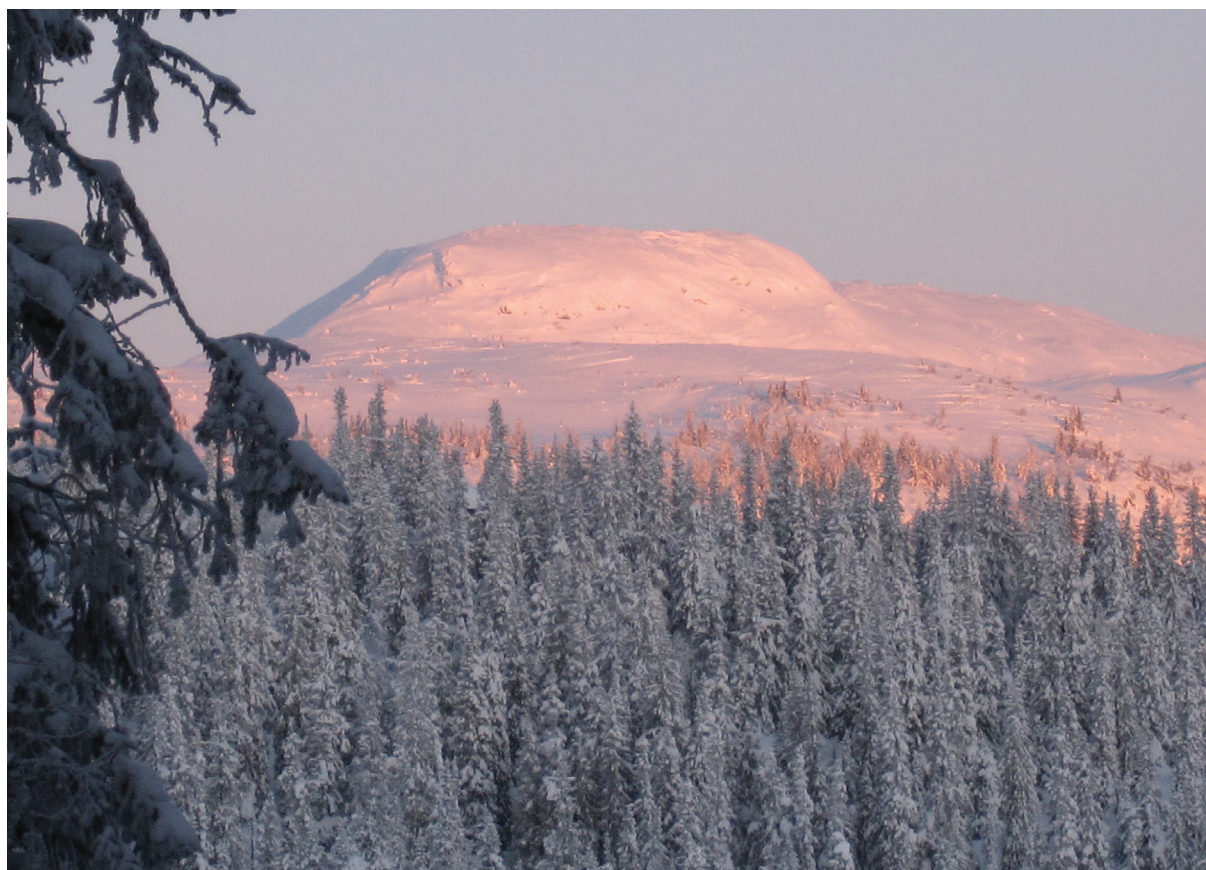
Høg-Jæren er nå et tapt landskap. Det gamle, vakre kulturlandskapet der man kunne fornemme så mye historie, er nå visuelt dominert av 32 digre, roterende turbiner. Motstanden har vært stor. Ikke bare er landskapet tatt fra folk, men døgnkonti-

nuerlig møllestøy tar nattesøvn fra dem som er nærmest. På vindstille dager prøver man å nyte en kortvarig stillhet.

På Totenåsen klarte lokal motstand å slå vindkraftplanene tilbake, mye takket være den karismatiske friluftsforkjemperen Nils Faarlund. Grunneierne nektet NVE å rasere bygdelandskapet deres, som betyr mye for rekreasjon, identitet og tilhørighet.

I Vestfjella i Aremark ligger det siste, større inngrepsfrie naturområdet i Østfold. Her har Kjølén Vindkraft fått lov til å boltre seg på kartet, og planlagt en massiv nedbygging med veisystemer, linjetraseer og 54 vindturbiner som hver rager 179 meter over bakken. Det så lenge ut til at utbyggeren skulle få viljen sin, men etter protest fra fylkesmannen og oppklaring av kommunal inhabilitet, ble planene stoppet den 13. desember 2012 med 10 mot 7 stemmer i kommunestyret. Jubel og lettelse spredte seg blant Vestfjellas venner. Nå ser det ut til at Østfolds mest intakte naturlandskap blir reddet, både som leveområde for trane og fiskeørn, og som et enestående rekreasjonsområde. Men kampen har vært hard og krevende. Gleden over seieren har bismak. Bygda er blitt splittet på denne saken. Ikke bare rent statistisk, men politiker står mot politiker, grunneier mot grunneier, slektning mot slektning og noen steder familiemedlem mot familiemedlem. Slike sosiale sår kan ta lang tid å lege. Det hører

**Figur 6:** Mitt fjell. Min morgen.  
Ekte natur. Ekte glede.  
(Foto: Sigmund Hågvar)



med til historien at utbyggeren har anket NVEs avslag til Olje- og energidepartementet.

I Nord-Odal har mange kjempet en drabelig kamp mot gigantomøller i et unikt landskap, som både har villmarkspreget og er et viktig rekreasjonsområde. Flere kommunepolitikere mente at inntekter ved utbyggingen var fristende, men etter lange debatter ble det flertall for nei. Da bestemte NVE seg for å overkjøre kommunen – møllene skal opp! Selv om også nabokommunen Eidsvoll protesterte, for de får møllene i sin horisont. Nå ligger tallrike protester mot NVEs vedtak på departementets bord. Det skaper ekstra fortvilelse i lokalsamfunnene når NVE ikke en gang respekterer politiske vedtak i kommunen. Også i Gulen og Marker kommuner har NVE gitt grønt lys for svære vindindustriområder, mot kommunens ønske. Unge mennesker som har søkt til landlige kommuner for å skape det gode liv i nærkontakt med naturen, fortviler. Flere innbyggere sier at de vurderer å flytte. Dessuten protesterer nabolandet! Årjäng kommune like over grensen til Marker får også de digre turbinene i sin landskaphorisont. Så vidt og bredt påvirkes det opprinnelige landskapet!

Mange andre steder i landet sloss bygdefolk mot unødvendig, naturødeleggende vindkraft. De forsøker å samordne sin fortvilte motstand gjennom

nettsteder som <http://lanaturenleve.no>, [www.landskapsvern.com](http://www.landskapsvern.com) og [mervillmark@gmail.com](mailto:mervillmark@gmail.com).

### **Norsk landskap slaktes – bit for bit**

Fra naturens side har Norge et unikt mangfold av naturtyper og landskaper. I store verneområder kan man være heldig og oppleve naturtypene som deler av et intakt landskap. Det gir opplevelsen en ekstra dimensjon, på samme måte som en stavkirke helst bør oppleves i et historisk riktig landskap. Det intakte fjordlandskapet i Geirangerfjorden og Nærøyfjorden kom i 2005 på UNESCOs verdensarvliste, og regnes som et av de vakreste i verden. En dyp landskapsopplevelse er en sikker vinner.

Men utenom verneområdene taper fjordlandskapet langsomt sin ekthet. Bit for bit skjer det. En veiskjæring her, en bro der, en rad med digre master, eller kryssende kabler med røde ballonger så selv flygerne skal kunne se dem. Og hva med resten av kysten, som også verdens turister kommer for å oppleve? Vindkraftindustrien har for lengst kystlandskapet på tegnebrettet.

Vår vassdragsnatur inneholdt opprinnelig 9 av verdens 20 høyeste fosser regnet i totalt fall. Kun to av disse er nå intakte: Vedalsfossen i Eidfjord kommune (645 meter) og Rjoandefossen i Flåmsdalen, Aurland kommune (563 meter). På slutten av 1800-

tallet anså DNT tre spektakulære fosser som de viktigste turistattraksjonene i Norge: Den mektige og buldrende Rjukanfossen i Tinn og de to lange, glitrende sølvstrengene i Oddas bratte fjellsider, Skjeggedalsfossen og Tyssestrengene. I 1915 ble det stille i Rjukanfossens mektige juv. Heller ikke det berømte vanddryss nedetter bratthengene i Odda ble spart. I 1938 var Skjeggedalsfossen borte fra landskapet, og i 1967 tvang man Tyssestrengene inn i rørgatene. Heldigvis ble den spektakulære Vettisfossen reddet ved private innsamlinger og vernet i 1924 (se figur 9).

Fossekraften som ble temmet på 1900-tallet la grunnlaget for industri og velferd. Men i landskapsammenheng foregikk et ran av norsk vassdragsnatur. Motkreftene kom nesten ikke til orde. Det varte helt til 1973 før vi fikk den første, lille verneplanen for vassdrag. Da den spektakulære Mardalsfossen i Eikesdalen ble foreslått utbygget i 1970, mobiliserte naturvernere for første gang en sivil ulydighetsaksjon. Det samme skjedde ved Alta-elva i 1981. Både naturen og naturvernerne tapte begge kampene. Norgeshistoriens største oppbud av politi – hele 600 – ble satt inn for å fjerne den fredelige flokken som sperret anleggsveien i Alta. Man gravde fram den sovende oppviglerparagrafen og dømte elveredderne hardt. I dag er mange stolte over at de var blant «oppvigerne» i Alta. Og to tidligere statsministre, Gro Harlem Brundtland og Odvar Nordli, har uttalt at utbyggingen ikke burde skjedd. Påstandene om kraftmangel var overdrevne. Hvis du i dag fisker deg oppover Alta-elva, møter du til slutt en over 100 meter høy sementvegg. Ovenfor ligger Nord-Europas mest storslåtte canyon-landskap under vann.

I dag er over 70 % av de store vassdragene regulert. Nå tar de «grønne sertifikatene» også de små vassdragene. Stortinget er til og med innstilt på å regulere sideelver i vernede vassdrag, selv om poenget med vernet nettopp er urørtheten i hele systemet. Det gnages fremdeles på norsk vassdragsnatur. Nasjonal fuglen fossekallen må lete mer i landskapet. Og selve landskapsopplevelsen med det levende, frittrennende vannet tas langsomt fra oss. Hvor kan jeg nå få oppleve å følge et vassdrag fra sjø til kilde, uten å møte inngrep?

I våre dager foregår et nytt ran av norske landskapsverdier. Et ran som ikke henter inn nødvendige verdier for vår velferd, men som på unødig vis skader et viktig fundament i folkehelsen: friluftslivet og naturgleden. For landskapsbildet er det å plassere 200 meter høye møller på terrengets topp-punkter det verst tenkelige grepet. I Vest-Agder har fylkesmannen reist innsigelse mot massive vindkraftplaner. Til sammen kan det bli 454 vindmøller bare i Vest-Agder. Figur 10 viser at landskapet i hele fylket vil være visuelt preget



av vindmøller dersom utbyggerne får det som de ønsker.

### Riksrevisjonen refser norsk arealdisponering

Riksrevisjonen ga i 2007 en knusende kritikk av norsk arealpolitikk. Det er nå bare 5 % av Sør-Norges areal som ligger mer enn 5 km fra tyngre tekniske inngrep. Også nedbyggingen av kysten fortsetter, til tross for byggeforbudet i strandsonen. Et tredje eksempel er oppsplitting og forbruk av villreinens leveområder, en art vi har et europeisk ansvar for. Vi overvåker riktignok tapet av inngrepsfri natur, men stopper det ikke. Overvåking

**Figur 7:** Troms Kraft Produksjon AS og NVE har planlagt totalt 350 vindturbiner på Vanna i Troms, fra Fakken, via Valaheiene og Skorøya og ut i selve Fugløvfjorden. Visualiseringen viser hvordan horisonten og midnattssola ville fortone seg sett fra Skipsfjord landskapsvernområde, hvis «visjonene» blir realisert. Forøvrig er dagens vindturbiner ennå høyere enn vist på bildet. (Grafikk: Helge Karlsen, 2011)

**Figur 8:** Flyfoto fra åpningsdagen av Fakken vindkraftanlegg på Kvitnesheiene, Vanna i Troms, august 2012. De betydelige naturinngrepene kommer godt fram. (Foto: Ole Åsheim)





**Figur 9:** En av de få gjenværende spektakulære fosser i Norge: Vettisfossen i Ardal med fritt fall på 270 meter. Reddet ved privat innsamling og fredet i 1924. (Foto: Sigmund Hågvar)

kan bli en sovepute. Jeg tror fremtidens generasjoner heller vil ha intakt natur enn en nøyaktig beskrivelse av hvordan den forsvant.

Riksrevisjonens rapport er langt på vei en landskapsrapport. Kystlandskapet i Skagerrak er nesten helt nedbygget (norske seilere drar heller til Bohuslän-kysten). Fjellskogens storslåtte landskaper blir omdannet til hyttebyer og veisystemer. Intakte skogslandskap blir stadig sjeldnere. Det går mot en tilstand hvor man bare i de store verneområdene kan oppleve et inngrepsfritt landskap. Men også der vil vindindustrien kunne vinke i horisontene.

#### **Landskapsverdier uten rettsvern?**

Dagens unødvendige, men omfattende nedbygging av norsk natur, med planer for vindindustri og

småkraftverk over hele norgeskartet, representerer en historisk ødeleggelse av norske naturverdier. Under innpakningen «grønne sertifikater» tas de vassdragene som vi trodde vernet seg selv, og kystnatur hvor en eneste ny hytte ville vært ulovlig før, ødelegges massivt og irreversibelt. Noen steder tas de siste inngrepsfrie områdene. Den Norske Turistforening har sendt skarpe protester, som Norges største «bruker» av natur. Bekymringsmeldinger strømmer mot myndighetene fra en samlet naturvern- og friluftslivsbevegelse. Også turistnæringen er fortvilet. Intakt natur er et av Norges trumfkort utad, ikke minst langs kysten.

Tabell 1 viser at vi har dårlig juridisk hjemmel til å ta vare på landskapet generelt, utenom områder som er vernet etter naturmangfoldloven. Samtidig signaliserer verneformen landskapsvernområde at landskapsverdiene står sterkt i naturverntankgangen. Bevaring av landskapsmessig mangfold nevnes allerede i formålsparagrafen. I § 4 heter det at mangfoldet av naturtyper skal ivaretas innenfor deres naturlige utbredelsesområde og med det artsmangfoldet og de økologiske prosessene som kjenner seg ut ved den enkelte naturtype. Målet er at økosystemenes funksjon, struktur og produktivitet skal ivaretas så langt det anses rimelig. Dette utdypes i § 8-12. Her kreves at planlagte naturinngrep skal konsekvensutredes i lys av flere forhold: a) om kunnskapsgrunnlaget er tilstrekkelig, b) om forevar-prinsippet bør benyttes, c) hva som er virkningene av den samlede belastningen på økosystemet, d) at kostnadene ved miljøförringelse skal bæres av tiltakshaver, og e) at miljøforsvarlige teknikker og driftsmetoder skal benyttes.

Her kommer det unge faget landskapsøkologi inn som en bro mellom økologiske og landskapsmessige effekter. Hva er de økologiske smertegrensene ved inngrep i et gitt landskap? For eksempel når møllevingene dreper havørnene? Eller hvor mye gammelskog må være igjen i landskapet før tiuren sier takk for seg? Virkeligheten er tverrfaglig! Men det har vist seg vanskelig å bruke noen av disse kriteriene fordi vår økologiske kunnskap ofte ikke er god nok til å definere «samlet belastning» eller naturens tålegrenser. Dessuten: Er det greit å presse naturen helt opp mot tålegrensene?

Plan- og bygningsloven samt naturmangfoldlovens § 33 gir generelle føringer for ivaretagelse av landskap. Men selv de som måtte være opptatt av disse føringene sitter kanskje og venter på at Miljødirektoratet skal bestemme seg for hvordan landet skal deles opp i landskapstyper. Endelig har vi Den europeiske landskapskonvensjonen som Norge var det første landet til å undertegne i 2001. Den skal fremme vern, forvaltning og planlegging av landskap. Men det er vanskelig å se at den hittil har fått særlig betydning. Kanskje avventer man

Tabell 1: Juridisk hjemmel til å ivareta norske landskapsverdier				
Hjemmel	Lovens formulering	Praktisk nytte til nå	Potensial	Merknader
Naturmangfoldlovens formålsparagraf	Lovens formål er at naturen med dens biologiske, landskapsmessige og geologiske mangfold og økologiske prosesser tas vare på ved bærekraftig bruk og vern, også slik at den gir grunnlag for menneskenes virksomhet, kultur, helse og trivsel, nå og i fremtiden, også som grunnlag for samisk kultur.	Gir sterke føringer om at landskapsmessig mangfold skal tas vare på.	Bør refereres til oftere at landskapsverdiene er en del av naturens mangfold. Det betyr bl.a. at bruk av plan- og bygningsloven skal skje med «landskapsbriller» på.	Behov for etterutdanning om naturmangfoldlovens formål og grunnleggende verdisyn.  Se også omtale av lovens § 4 og § 8-12 i teksten.
En målsetting med naturmangfoldlovens § 33 er å verne landskapsmessig mangfold	Kapittel V. Områdevern: Verneområder på land, i vassdrag og i sjø skal bidra til bevaring av blant annet variasjonsbredden av naturtyper og landskap (jf. § 33, bokstav a)	Gir føringer i vernearbeidet: Landskapsmessig mangfold er et viktig kriterium i verneområder.	Potensialet er under utredning i Miljødirektoratet. Hvilke landskapstyper er underrepresentert i verneområder?	Miljødirektoratet utreder nå landskapstypene, men det tar tid. Målet er å inkludere landskapstyper i Naturbasen.
Naturmangfoldlovens § 36 gir hjemmel for å opprette landskapsvernområder	Som landskapsvernområde kan vernes natur- eller kulturlandskap av økologisk, kulturell eller opplevelsesmessig verdi, eller som er identitetsskapende. Til landskapet regnes også kulturminner som bidrar til landskapets egenart.	Mye brukt verneform, blant annet som bufferzone omkring nasjonalparker.	Mer kan vernes med større bevissthet om å inkludere mangfoldet av landskapstyper. Kan hindre mulige naturødeleggelser ved å verne utvalgte landskap i tide. Kan bidra til å redde INON-områder.	Noe problematisk verneform i skogsområder, da skogbruk ikke er forbudt. Energiloven overstyrer i dag andre lover, men neppe i etablerte verneområder.
Plan- og bygningsloven	Gir føringer for ivaretagelse av kvaliteter i landskapet og vern av verdifulle landskap.	Gir en aktsomhet for kommunale arealforvaltere. Men hensyn til landskapsverdier brukes lite, og det mangler politisk trykk.	I lys av landskapskonvensjonen må landskapsinteresser ivaretas bedre i plan- og inngrepsaker. Kategorien hensynssone kan brukes til å bevare landskap.	Energiloven overstyrer i dag plan- og bygningslovens forvaltning av arealer, da den siste ikke gjelder for anlegg for overføring eller omforming av elektrisk energi.
Den europeiske landskapskonvensjonen (ratifisert av Norge i 2001)	Skal fremme vern, forvaltning og planlegging av landskap. Norge er forpliktet til å vurdere lover, forbedre kunnskapsnivået, utdanne fagfolk og bevisstgjøre publikum og myndigheter om landskap.	Liten, men har satt i gang prosesser i Miljødirektoratet..	Konvensjonen har et betydelig potensial og bør resultere i en nasjonal landskapsstrategi. Inndeling av landet i landskapstyper vil hjelpe. Hverdagslandskapet er viktig for vår identitet, og den berørte befolkningen skal tas hensyn til. Men folk må da engasjere seg!	Overstyres i dag av energiloven (se ruten over). Dette bør vurderes snudd. Oppfølging av konvensjonen vil hovedsakelig skje ved mer bevisst bruk av plan- og bygningsloven og naturmangfoldloven. Er det godt nok?





**Figur 10:** Kart over eksisterende og planlagte vindkraftverk i Vest-Agder. Ringene viser at områdene som vindmøllene kan bli synlige fra dekker hele fylket, og et stykke ut til havs. (Kilde: Miljøvernavdelingens synlighetsanalyse)

også her Miljødirektoratets analyse av landskaps-typer? Men det at en slik utredning pågår, bør ikke brukes som unnskyldning for å la være å handle nå! Her må det være trykk på begge fronter samtidig: kunnskap OG handling. For å si det brutalt: Mens vi utreder hva slags landskap vi har, dør viktige deler av landskapet.

Har vi flere lover som støtter opp om landskapsvernet? Kystlandskapet skal egentlig redde gjennom plan- og bygningslovens bestemmelse om byggeforbud i 100-metersbeltet langs sjø, men her har de tallrike dispensasjonene gitt av kommunene

allerede fratatt oss kystlandskapet over lange strekninger. Egentlig burde allemannsretten være et godt grunnlag for å verne om landskapets verdier generelt, for det blir dårlig naturopplevelse av å være omgitt av naturinngrep, selv om retten til å snirkle seg fram mellom inngrepene består. Heldigvis overprøver fylkesmannen til en viss grad kommunenes forbruk av natur, i egenskap av statens forlengede arm. En innbygger sa det slik: «Fylkesmannen ivaretar mine rekreasjonsinteresser bedre enn kommunen». Interessant nok reklamerer enkelte fraflytningskommuner med sitt landskap og sine naturkvaliteter for å lokke til seg flere innbyggere. Det er fint, og en økt stolthet over sitt landskap og sin sammenhengende natur synes å vokse fram i flere lokalsamfunn.

Vi bør også minne om Grunnlovens § 110 b (som 13. mai 2014 ble nr. 112):

*Enhver har rett til et miljø som sikrer helsen, og til en natur der produksjonsevne og mangfold bevares. Naturens ressurser skal disponeres ut fra en langsiktig og allsidig betraktning som ivaretar denne rett også for etterleken. Borgerne har rett til kunnskap om naturmiljøets tilstand og om virkningene av planlagte og iverksatte inngrep i naturen, slik at de kan ivareta den rett de har etter foregående ledd. Statens myndigheter skal iverksette tiltak som gjennomfører disse grunnsetninger.*



**Figur 11:** Norges største skogsreservat, Trillemarka på 150 km<sup>2</sup> i Buskerud. Et sjeldent tilfelle av intakt skogslandskap. (Foto: Tom Schandy)

Her fremheves naturens mangfold, og landskapet er en del av det. Det bør bety at man har rett til en natur – og et landskap – som gir sunnhet og livskvalitet. Paragrafen viser direkte til ulempene ved naturinngrep, og at borgerne skal gis tilstrekkelig kunnskap. Men praktiseringen avhenger av at borgerne er våkne og står opp for naturverdiene. Det er egentlig det vi ser i vindkraftsakene nå!

### Hvilket håp ligger i den europeiske landskapskonvensjonen?

På min forespørsel har Miljødirektoratet gjort rede for hvordan man forsøker å følge opp landskapskonvensjonen. Med grunnlag i landets inndeling i naturtyper (NiN) arbeides det som nevnt med å sortere ut landskapstyper. Som første fylke har man kartlagt Nordland med en inndeling i over 3000 landskapsområder fordelt på vel 70 ulike landskapstyper. Eksempler er strandflatas kystmyrlandskap, åpent eller nedskåret fjordlandskap med ulike grader av bebyggelse og infrastruktur, åpent høgfjellsmassiv med bre- og tindelandskap, osv. Denne systematikken skal etter planen utvides til hele landet. Arbeidet vil gi bedre kunnskap for å dokumentere hvilke landskap som er sjeldne eller representative i nasjonal sammenheng. Men først når hele landet er inndelt kan man gå i gang med å rangere de ulike landskapstypene etter truethet osv.

I verdisettingen er omfanget av inngrep og infrastruktur et viktig kriterium. Kartleggingen i Nordland viser nettopp at landskapstyper uten inngrep langs kyst, i fjord og i dal er svært sjeldne, men at de fremdeles finnes. Også ulike kulturlandskap skal rangeres og verdsettes. Dette kan ende opp i en rødliste over truede landskap, på samme måte som vi allerede har lister over truede naturtyper og arter. Det endelige målet er å kunne legge landskapstypene inn i Naturbasen i form av definerte arealer. Miljødirektoratet arbeider også med å få på plass en nasjonal kartlegging av fosser som viktige landskapselement. Men altså: Mens vi venter på dette faglig solide, men tidkrevende arbeidet, lar vi energiloven ta knekken på landskapet over store arealer.

Likevel ligger det et håp i at landskapskonvensjonen kan bli praktisert som en motkraft. Miljødirektoratet sier at den inneholder mange gode intensjoner, og at den i flere sammenhenger har bidratt til økt fokus på landskapsverdiene. Et eksempel er det nevnte arbeidet med landskapstyper. Det er imidlertid vanskelig å se at konvensjonen hittil har stoppet naturinngrep. Det heter at «konvensjonen tar ikke sikte på å hindre endringer, men å påvirke endringene i en retning som folk ønsker» (min utheving). Det betyr at det er svært viktig at man lokalt sloss for sitt landskap! Som vist foran er det eksempler på at lokal motstand har avverget vindkraftverk.

Konvensjonen skal også vurdere om landskap er godt nok ivaretatt i lovverket. Etter min mening viser tabell 1 at så ikke er tilfellet. Det er nærliggende å anta at vi trenger en egen landskapslov. Kanskje fylkesmannens miljøvernavdeling kunne ha som oppgave å vurdere planlagte naturinngrep i et landskapsperspektiv. Oppfølgingen av konvensjonen skal foreløpig skje gjennom en mye mer bevisst bruk av plan- og bygningsloven og naturmangfoldloven i kommunene. Dit er det nok et stykke fram, for dagens brukere av lovene benytter sjelden landskapsverdier som kriterium. Endelig svarer direktoratet at konvensjonen ikke brukes eksplisitt i vindkraftsaker. I plan- og bygningsloven og NVEs arbeid forutsettes konsekvensutredninger. Miljødirektoratet uttaler seg løpende i vindkraftsaker og har i flere tilfeller frarådet kraftutbygging på bakgrunn av blant annet landskapshensyn, for eksempel når det gjelder vindkraft på Stadlandet. Direktoratet overvåker også hva vi har igjen av inngrepsfri natur (se figur 12).

Særlig ut fra den landskapsmessige trusselen som ligger i «grønne sertifikater» utarbeidet Den Norske Turistforening i 2013 et utmerket «posisjonsnotat» med tittelen «Opplevelsesrike landskap. Landskapene sin betydning for friluftslivet». Notatet peker på at landskapselementer som horisonter uten store inngrep og sammenhengende vassdragsnatur nå er særlig truet. I brev til Klima- og miljødepartementet krever DNT at landskapskonvensjonen må tas aktivt i bruk av myndighetene, og organisasjonen ønsker å bidra til å utarbeide en nasjonal landskapsstrategi. Sammendraget av notatet lyder slik:

*DNT er Norges største tilrettelegger for friluftslivsaktivitet – en aktivitet som foregår i landskapet. Gode landskap har stor samfunnsmessig verdi fordi befolkningens bruk av gode landskap gir gode naturopplevelser, og virker svært positivt på den fysiske og psykiske helse.*

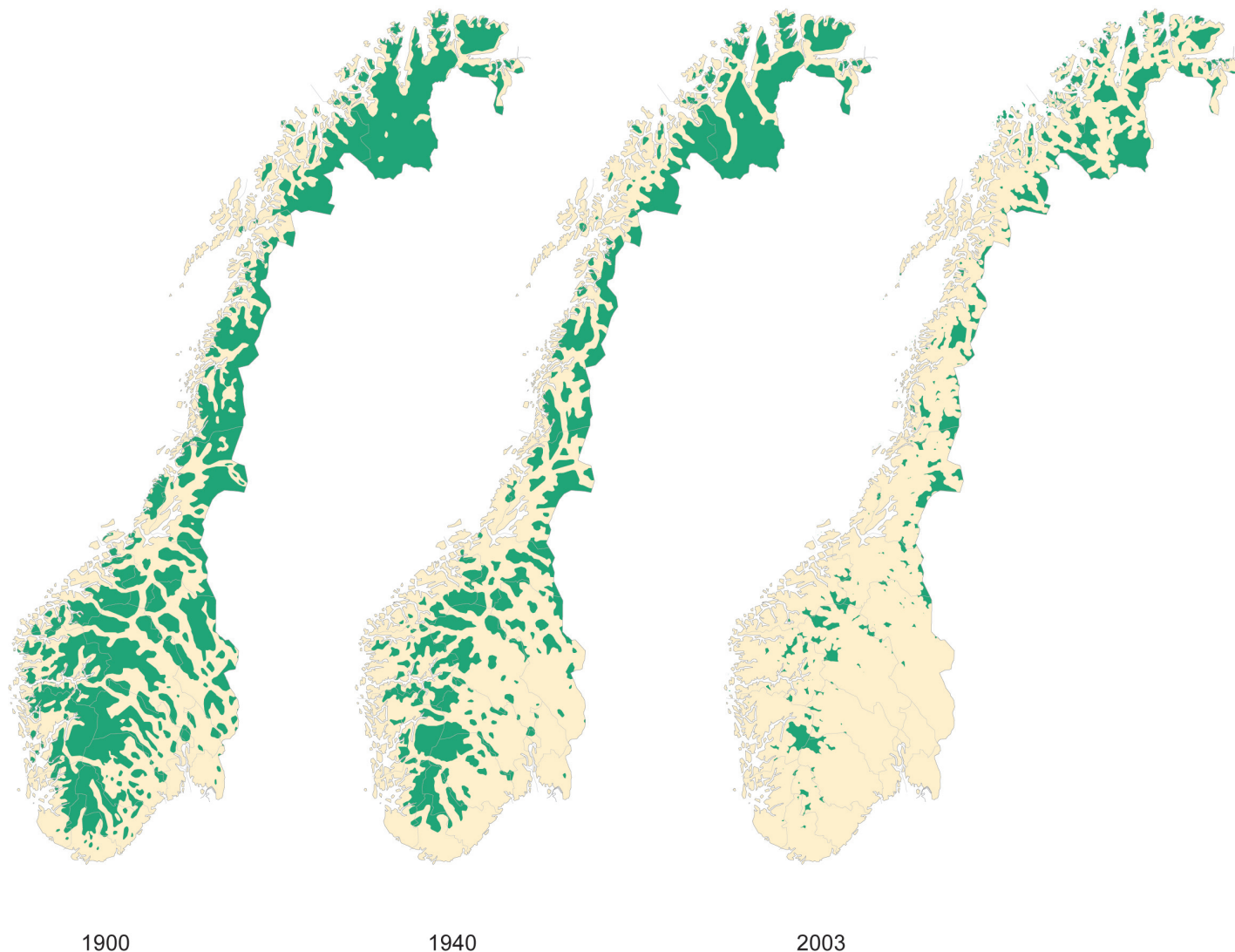
*All utbygging og arealdisponering fører til endringer i landskapet. Dette stiller krav til hvordan vi forvalter våre omgivelser. I dag finnes det ingen nasjonal landskapspolitikk.*

*Forvaltningen er fragmentert, og i mange tilfeller fraværende. Landskapet endres ut i fra ulike mål og føringer. Mange av de opplevelsesverdiene som friluftslivet er basert på, er derfor i ferd med å forsvinne eller bli redusert. Det anbefales at DNT fremmer følgende synspunkter:*

- Vi må forme framtidens landskap
- Landskapet må formes gjennom et bredt samarbeid
- Norge må ta i bruk Den europeiske landskapskonvensjonen
- Vi trenger en nasjonal landskapsstrategi

# Villmarkspregede områder i Norge

Områder som ligger mer enn 5 kilometer fra tyngre tekniske inngrep



Kilde: Brun, M. NOU-1986 / Geodatasenteret AS 2004. Redaksjonell bearbeiding og grafisk produksjon: Geodatasenteret AS 2004

**Figur 12:** Arealet med villmarker har krympet kraftig i løpet av de siste 100 årene. I Sør-Norge ligger nå bare 5 % av arealene mer enn 5 km fra tyngre naturinngrep. (Kilde: Miljødirektoratet)

## Brukskonflikter i landskapet

Utbyggingen av vindkraft illustrerer er sterk brukskonflikt i landskapet. Den svake part er allmennheten som fortviler over tap av rekreasjonsmuligheter og livskvalitet. Den sterke part er parhestene NVE og Olje- og energidepartementet, som med energiloven i hånd overstyrer både folkeviljen, kommunepolitikere og landskapskonvensjonen. Maktutøvelsen skjer også gjennom ulike hersketeknikker, ikke minst gjennom besnærende retorikk. «Miljøvennlig energi», sier myndighetene. «Ren energi», sier Statkraft. «Grønn energi», sier energiministeren. «Grønne sertifikater», sier regjeringen. «Energisparing i stedet», sier motstanderne. For vi svømmer allerede i elektrisk energi her til lands – og vi sløser

uhemmet. Dette er den grønneste energien: energi som er spart inn og som ikke blir brukt. Men den synes ikke. Vindindustriområder derimot synes godt. På kilometers avstand. Som et konkret bevis på politisk handlekraft? Eller kanskje på det motsatte?

Egentlig er dette en debatt om hva velferd er. Velferd er ikke bare sosiale tjenester og høyt materielt forbruk. Også tilgang til opplevelsesrik natur bidrar til velferd og livskvalitet. Det er godt dokumentert i rapporten «Naturopplevelse, friluftsliv og vår psykiske helse», utgitt av Nordisk Ministerråd i 2009. Her pekes det på at folkehelsen ikke lenger er truet av epidemier, men hovedsakelig av moderne livsstilsykdommer. Det er to av dem: overvekt og

depresjoner. Fysisk aktivitet hjelper på begge, men særlig hvis dette foregår i natur hvor man kan hente gode opplevelser samtidig. Med andre ord: Økt friluftsliv er det beste enkelttiltak for å bedre folkehelsen! Bevaring av landskapsverdiene og naturkvalitetene er god, «grønn» velferd (se Hågvar & Støen 1996).

### Ja til landskapet?

Det er god velferd å si JA til landskapet. Det betyr å si NEI til inngrep. Et eksempel fra kystlandskapet kan illustrere det. En grunneier i Agder hadde fått avslag fra fylkesmannen på å bygge i strandlinjen. Begrunnelsen var omtrent slik: «Når vi sier nei til hytte her, er det fordi vi sier ja til tre andre ting; vi sier ja til biologisk mangfold, ja til allemannsretten, og ja til å beholde kystlandskapet som grunnlag for innbyggernes livskvalitet». Mange kommuner oppfatter fylkesmannen som en irriterende «nei-etat», men et nei fra fylkesmannen er egentlig et ja til et annet sett verdier enn utbygging. Ikke-utbygging og bevaring av ekte natur er en måte å disponere arealer på.

En historie går ut på at hollandske turister i en turistbuss ba sjåføren stoppe på en øde fjellstrekning. Sjåføren kjørte bare videre og svarte «There is nothing here». Da lød det fra bussen: «But we have never seen nothing before».

Hvordan vil vi at det fremtidige Norge skal se ut? Hvis landskapsverdiene skal tas på alvor, må brukerkonfliktene i landskapet komme under bedre kontroll. De viktigste aktørene er allmennheten, næringslivet, grunneiere og myndigheter. Alle disse har mulighet til å sloss for landskapsverdiene. På Totenåsen nektet for eksempel grunneierne å omforme landskapet til vindindustri. Men næringsliv, grunneiere og myndigheter sitter også med sterke interesser og rettigheter som endrer landskapet. Grunneiere anlegger nye hyttebyer og alpinanlegg, og skogbruket forlenger veinettet inn i de siste villmarkene. Kommunene som forvalter plan- og bygningsloven slipper stort sett utbyggerne til. Hvilken kommune kan hevde at de utøver en bevisst landskapspolitikk?

Forsvarets makt i fredstid til å endre landskapet ble godt illustrert med det nye skytefeltet på Rena. Til fortvilning for lokalbefolkning og naturvernorganisasjoner ble et flott, sammenhengende villmarksområde gjennomført av veier, standplasser og granater. Veimyndighetene har makt til å legge linjalen over kartet og planlegge nye motorveier som slakter landskapet slik at travle bilister sparer et helt kvarter. Gruveselskaper står nå i kø for å hakke sjeldne metaller ut av Norges kropp. Og da må det hakkes der sjeldenhetene finnes. Intet areal freder seg selv lenger. Sammenhengende natur krymper, bit for bit, og landskapet arres. Miljø-

direktoratet bokfører tapet av inngrepsfri natur, men ingen stopper det.

### Viktigheten av frivillige organisasjoner

Tilbake til det overordnede spørsmålet, som egentlig er en debatt om hva velferd er. Hvis landskapsverdiene er en del av vår velferd, er det mange aktører blant utbyggere og arealplanleggere som bør tenke nytt. Man må si JA til landskapets verdier ved å si NEI til inngrepsplaner. Men hvem skal holde landskapsverdiene varme? Selvsagt bør alle som gnager på norsk landskap tildeles «landskapsbriller». Men her dukker «Den tredje sektor» opp som svært relevant, altså de frivillige organisasjonene som hverken tilhører den private eller den offentlige arena (se NOU 1988:17). Det holder ikke at myndighetene kontrollerer næringslivet og seg selv. I vårt demokrati må folket stå opp og korrigere, kontinuerlig. Uten stadig korleksjon fra frivillige organisasjoner kan det bære galt av sted, ikke minst når det gjelder natur- og landskapsverdier.

Vi har sett hvordan Den Norske Turistforening nå har tatt et kraftig initiativ for å få til en norsk landskapspolitikk på vegne av allmennheten. Hele familien av friluftsliv- og naturvernorganisasjoner burde her opptre sterkere samlet. Friluftslivets Fellesorganisasjon (FRIFO) har utgitt en flott informasjonsbrosjyre (se referanser) som virkelig slår fast naturens og landskapets verdi for vår velferd som folk og nasjon. Når vårt materielle forbruksnivå er blitt så høyt at det produserer livsstilssykdommer, bør «grønn velferd» angå alle aktørene som gnager på landskapet. Den tredje sektor bør sloss ennå mer kraftfullt og samordnet for naturkvalitetene, nærmiljøet og hverdagslandskapet. På vegne av allmennhet, folkehelse, livskvalitet og fremtiden.

### Epilog

Dagens overkjøring av naturverdier står i sterk kontrast til statsminister Jens Stoltenbergs nyttårstale i 2001, hvor han så inn i kameraet og sa: «Überørt natur får en stadig større verdi». Nå angriper myndighetene disse verdiene. Ikke bare det, men selve landskapet tas fra folket. Da er det bare folkets protester som kan redde landskapsverdiene. Men hvilken hjemmel? Med hjemmel i vår sorg.

Siden landskapskonvensjonen legger vekt på allmenn deltagelse, ligger det et håp i at både allmennhet og organisasjoner presser på for å redde landskapsverdier. Ikke minst at folk hegner om sitt eget hverdagslandskap som danner rammene om deres liv, og står opp mot ødeleggelsene. Klarer vi det, kan vi fortsette å synge våre bygdesanger med første verset intakt. Der hyller vi gjerne bygdas landskap – vår felles verdi og identitet.

For hvem eier det norske landskapet? I hvert fall ikke NVE.

### Referanser:

- Berntsen, B. og Hågvar, S. (red.) 2010. Norsk natur – farvel? En illustrert historie. Unipub, 280 s.
- Den norske turistforening 2013. Opplevelsesrike landskap – Landskapene sin betydning for friluftslivet. <http://turl.no/rxq>
- Den europeiske landskapskonvensjonen. <http://www.regjeringen.no/nb/dep/kld/dok/veiledninger/2009/den-europeiske-landskapskonvensjonen.html?id=586630>
- Direktoratet for naturforvaltning 1995. Inngrepsfrie naturområder i Norge. DN-rapport 1995–6.
- Friluftslivets Fellesorganisasjon (FRIFO) 2011. Friluftsliv – veien til livskvalitet og folkehelse. <http://www.frifo.no/file=1595>
- Hågvar, S. og Støen, H. A. 1996. Grønn velferd. Vårt behov for naturkontakt. Kommuneforlaget, 133 s.
- Miljødirektoratet 2013. Landskapstyper – metodikk for kartlegging av landskap. <http://www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Arter-og-naturtyper/Landskap/Landskapstyper--metodikk-for-kartlegging-av-landskap/>
- Miljødirektoratet. Landskapstyper i Norge. Ny metodikk for kartlegging av landskap. [http://www.miljodirektoratet.no/Global/dokumenter/tema/arter\\_og\\_naturtyper/Landskapstyper%20i%20Norge%20enkeltsider%20webutgave.pdf](http://www.miljodirektoratet.no/Global/dokumenter/tema/arter_og_naturtyper/Landskapstyper%20i%20Norge%20enkeltsider%20webutgave.pdf)
- Nordisk Ministerråd 2009. Naturopplevelse, friluftsliv og vår psykiske helse. Rapport fra det nordiske miljøprosjektet «Friluftsliv og psykisk helse», 137 s. Utgitt av Miljøverndepartementet i samarbeid med Nordisk Ministerråd – Publikasjonskode: TemaNord 2009:545, T-1474. ISBN 978-82-457-0431-0. Kan bestilles fra publikasjonsbestilling@dss.dep.no. <http://www.regjeringen.no/upload/MD/Vedlegg/Rapporter/T-1474.pdf>
- NOU 1988:17. Frivillige organisasjoner.
- Riksrevisjonen 2007. Riksrevisjonens undersøkelse av bærekraftig arealplanlegging og arealdisponering i Norge. Dokument nr. 3:11 (2006–2007).